

УДК. 159.922.04.002

О. Л. ТУРИНІНА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 204–209

*Розглядаються психологічні умови і механізми застосування особистісно-діяль-
нісного підходу у навчально-виховному процесі, спрямованому на особистісно-про-
фесійний розвиток майбутнього психолога. Особистісно-діяльнісний підхід як
методологічний принцип процесу професійної підготовки майбутнього психолога
розглядається не тільки з позиції викладача, а й з позиції студента, що дає змогу
отримати якісний результат щодо особистісно-професійного розвитку майбут-
нього психолога.*

В умовах економічних і політичних трансформацій в Україні істотно змінюється соціальна ситуація розвитку студентської молоді, а відповідно і умови її соціалізації та особистісно-професійного розвитку. Колишня пріоритетна орієнтація освіти тільки на догоду державі змінюється особистісною орієнтацією, яка виконує гуманістичну функцію і має на меті виховати культурну людину, людину високої моральності, здатної до самоактуалізації. Важливі завдання з особистісно-професійного розвитку такої особистості покладаються на вищий навчальний заклад, на викладача, здатного організувати високоякісну професійну підготовку і керувати нею на основі її оптимізації. У зв'язку з цим істотно зростає значення творчої активності мислення педагога, розвитку його здібностей до самостійного вирішення проблем, постійного та ефективного підвищення його кваліфікації. Виховуючи майбутнього спеціаліста, викладач сам повинен бути професіоналом.

Актуальність концепції особистісно-діяль-нісного підходу та її реалізація в ході професійної підготовки майбутнього психолога зумовлені не тільки вимогами української освіти, що нині швидко оновлюється, а й обґрунтуванням теоретичних передумов накопиченого досвіду новаторської діяльності, спрямованої на створення альтернативних освітніх систем, фундаментальними дослідженнями механізмів розвитку функцій особистості і життєдіяльності людини, специфічної природи особистісного рівня людської психіки (В. В. Давидов, О. В. Петровський).

Застосовуючи особистісно-діяльнісний підхід до вирішення проблеми особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога, ми спираємося на ґрунтовні, глибокі філософські, психологічні, соціологічні дослідження специфіки психологічної праці. Значення особистісно-діяль-нісного підходу в навчально-виховному процесі у різних контекстах відзначалося у працях

Л. С. Виготського, О. М. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна, Н. Л. Коломінського, О. В. Бондаревської, В. В. Серікова, В. Т. Фоменко, Ю. С. Алферова, Б. Г. Ананьєва, С. В. Кульневич, В. В. Белякова та ін. У цих працях особистість розглядається як суб'єкт діяльності, який, розвиваючись у діяльності та спілкуванні з іншими людьми, визначає їхній характер.

У нашій країні особистісно-діяльнісний підхід набув розширеного обґрунтування при впровадженні у менеджменті в системі освіти (Н. Л. Коломінський). Водночас є достатньо вагомі підстави вважати, що в реальному навчально-виховному процесі професійної підготовки майбутніх психологів ще мало використовується особистісно-діяльнісний підхід. У масовій практиці він посідає далеко не основне місце серед інших підходів, використовується безсистемно, епізодично. Процес професійної підготовки студентів здебільшого будується однобічно, вузькопрофесійно, без урахування загальних особливостей розвитку особистості студента, тобто на гносеологічному рівні.

У нашому дослідженні особистісно-діяльнісний підхід є основою здійснення професійної підготовки, спрямованої на сприяння особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів.

Якщо розглядати особистісно-діяльнісний підхід як методологічний принцип процесу професійної підготовки майбутнього психолога не тільки з позиції викладача, а й з позиції студента, можна отримати якісний результат щодо особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога.

Розглядуваний підхід — не нове явище у психології. Він вивчався і розроблявся багатьма вченими (Б. Г. Ананьєв, Н. В. Кузьміна, О. М. Леонтєв, А. І. Міщенко, В. Н. М'ясищев, О. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Талізїна та ін.). У нашому дослідженні особистісно-діяльнісний підхід розглядається як методологічний принцип, який на основі положень, розроблених Н. Л. Коломінським, ми розширюємо і впроваджуємо у дослідження особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів. До положень особистісно-діяльнісного підходу належать такі:

- 1) системотвірним чинником, головною фігурою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі є особистість студента — майбутнього психолога;
- 2) майбутню професійну діяльність студента-психолога слід розглядати як особистісно орієнтовану;

- 3) особистісно-діяльнісне співвідношення професії психолога є основою побудови соціально-психологічної моделі особистості майбутнього психолога;
- 4) цілетвірними чинниками, що впливають на соціально-психологічне становлення майбутнього психолога є особистість педагога, студентська група;
- 5) особистість студента актуалізується у навчально-виховному процесі, водночас формується особистість психолога-професіонала;
- 6) вплив міжособистісної взаємодії студента і викладача є основою для формування професійної ідентичності особистості майбутнього психолога через спільну діяльність;
- 7) особливості взаємостосунків у студентській групі слід розглядати як основу становлення особистості майбутнього професійного психолога;
- 8) взаємозв'язок психологічних характеристик особистості та вимог майбутньої професійної діяльності психолога є основою для аналізу змісту, форм і методів психологічного супроводу особистісного становлення майбутнього професійного психолога, для розвитку та саморозвитку його особистості, формування та вдосконалення його практично-професійної діяльності.

Аналізуючи соціально-психологічні особливості особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога, доходимо висновку, що введення в сучасну соціальну психологію категорії “особистісно-діяльнісний підхід” не тільки правомірно, а й доцільно (як основа особистісно-професійного розвитку), хоча дуже рідко цей підхід розглядається у наукових працях в єдності його особистісного та діяльнісного компонентів.

Особистісно-діяльнісний підхід в особистісному компоненті припускає факт, що в центрі навчально-виховного процесу перебуває майбутній психолог: його мотиви, потреби, цілі, ставлення до оточуючого світу, міжособистісні стосунки та ін.

О. В. Шорохова так визначає особистісний компонент: “Особистісний підхід у широкому сенсі припускає, що всі психічні процеси, властивості і стани розглядаються як такі, що належать конкретній людині, є похідними, залежать від індивідуального і суспільного буття людини та визначаються його закономірностями” [5, 2].

Особистісний компонент необхідно впроваджувати у практику професійної підготовки за до-

помогою механізму дії через особистісний смисл людини. Це поняття у психології прийнято називати особистісним сенсом (особистісною значущістю).

У психології існують поняття “значення” і “особистісна значущість”. Значення “узагальнена форма віддзеркалення суб’єктом суспільно-історичного досвіду в процесі спільної діяльності та спілкування, яка існує у вигляді понять, соціальних ролей, норм і цінностей”. Значеннями представлена суспільно пізнавальна дійсність. Вони розкриваються як зміст знаків, образів, дій в їх стійкому соціально-нормованому, об’єктивному сенсі. Стосовно особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів зазначимо, що особистісний сенс відображає їхнє суб’єктивне ставлення до процесу професійної підготовки, до тих об’єктів, заради яких розгортається їхня навчально-професійна діяльність. Це ставлення усвідомлюється ними як “значення — для мене” засвоєваних безособистісних знань про світ і професійну діяльність, що містять категорії, професійні уміння та дії, вчинки, що здійснюються людьми, соціальні норми, соціальні ролі, цінності, ідеали.

Значення в сукупності з особистісним сенсом і почуттями утворює структуру індивідуальної суб’єктивної свідомості особистості (О. М. Леонтьев). З’являється нове значення — “значення для суб’єкта”, в якому воно індивідуалізується, вступаючи в іншу систему відносин, інший рух, що характеризується упередженістю (Б. Г. Ананьев).

Особистісно значущі утворення — ядро особистості, основа її діяльності, центральне питання у пошуку шляхів розвитку особистісно-професійного розвитку. Це положення є вихідним, початковим у нашому дослідженні.

Трансформуючи характеристику значення та особистої значущості в педагогічну площину, можна стверджувати, що процес підготовки майбутніх психологів орієнтований на оволодіння соціально значущою діяльністю, що об’єктивувалась і стає характерною для даного етапу розвитку системи освіти. Головне завдання на сьогодні полягає в тому, щоб професійна соціалізація майбутніх психологів будувалася на таких моделях особистісно-професійного розвитку, які б надавали отриманим знанням, новим здібностям і професійному мисленню особистісну значущість.

На жаль, дані нашого дослідження підтверджують факт, що процес професійної підготовки психологів характеризується суперечністю між гносеологічним і особистісно-діяльним під-

ходами, причому перший панує над другим, що призводить до відчуження знань від особистості майбутнього психолога, сприяє формалізму в їхній навчально-професійній діяльності. Водночас сучасною психологією ще цілком не розроблена ідея особистісно-діяльним підходу у професійній підготовці студентів, вона не має цілісної концепції, а тому не може орієнтувати систему освіти у вищій школі на подолання зазначеного розриву у навчально-виховному процесі.

Тільки за умови побудови процесу професійної підготовки студентів, за способом розгляду об’єктів (понять, категорій, психологічних явищ і ситуацій), що вивчаються, у взаємозалежності з урахуванням їхніх особистісних потреб, можна розраховувати на свідоме ставлення кожного студента до процесу осмислення і творчого аналізу, а це, у свою чергу, дасть змогу успішно вирішити багато інших проблем професійної підготовки у вищій школі.

Розглядаючи сутність, структуру і функції особистісно-діяльним підходу, звернемося до І. О. Зімньої, яка вважає, що “за визначенням, категорія “підхід до навчання” — це: а) світоглядна категорія, в якій відбиваються соціальні установки суб’єктів як носіїв суспільної свідомості; б) це глобальна і системна організація освітнього процесу, що включає всі його компоненти і передусім суб’єктів педагогічної взаємодії — викладача і студента; в) підхід як категорія ширше за поняття “стратегія навчання”, він містить її в собі, визначаючи методи, форми і прийоми” [2, 97]. У цьому трактуванні згадується про подвійну природу особистісно-діяльним підходу: з позиції викладача і студента. Ще Д. Б. Ельконін, ґрунтуючись на визначенні навчальної діяльності, згідно з яким її специфіка полягає в тому, що вона спрямована на розвиток і саморозвиток суб’єкта цієї діяльності, ставив це питання ще чіткіше [6]. Цю позицію поділяють і такі автори, як А. Б. Орлов, А. К. Маркова та інші, які вважають, що у навчально-виховному процесі необхідно не тільки враховувати, а й культивувати індивідуально-психологічні характеристики студента: мотивацію, соціально-психологічну адаптацію, здібності, комунікативність, рівень домагань, самооцінку, рефлексивність та ін.

Викладене вище стосовно особистісного компонента означає, що всі методологічні й методичні рішення повинні заломлюватися через призму особистості студента. Процес професійної підготовки має будуватися з урахуванням його мотивів, потреб, соціально-психологічних здібностей, ак-

тивності, інтелекту, індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів. Іншими словами, у процесі навчально-професійної діяльності студентів необхідно передбачати наявність “опору” педагогічному впливу викладачів. Такий опір може виявлятися у формі “недовір’я”, “негативних” проявів, пов’язаних з відмінністю життєвого досвіду студента і викладача, індивідуальних якостей, розуміння системи цілей, цінностей, ідеалів, ставлення до оточуючого світу та ін. Повинна виключатися можливість переходу на організацію навчально-виховного процесу з позицій формалізму, в якому студент є лише виконавцем, який чітко слідує конкретній нормі, що “підказана” викладачем. Для такого викладача несуттєвими є інтереси студента, його особистісно-професійний розвиток.

При застосуванні особистісного підходу, на думку В. В. Серікова, абсолютно спрощеним стає управління діяльністю студента, його діями і рефлексією, спостереження за його розумінням та ухваленням педагогічних дій, знаходження тих моментів, в яких студент зміг би “побачити” значущість іншої лінії поведінки та почуттів, рефлексії та програми поведінки [4].

Діяльнісний компонент завжди вказує на продуктивний характер діяльності, результатом якої є перетворення як у зовнішньому плані, так і в самій людині, її знань, мотивів, здібностей. Залежно від того, які зміни відіграють головну роль або мають найбільшу питому вагу, виокремлюють різні типи діяльності студента — професійну, пізнавальну, комунікативну та ін.).

Об’єктивний зміст, який несуть в собі конкретні події, явища або поняття, інакше кажучи, те, що вони означають для суспільства в цілому, може істотно не збігатися з тим, що в них відкриває для себе індивід. Адже людина не просто відображає об’єктивний зміст певних подій та явищ, а й одночасно фіксує своє суб’єктивне ставлення до них, яке переживається у формі інтересу, бажань або емоцій і називається особистісним сенсом.

Навчальна діяльність об’єднує не тільки пізнавальні функції діяльності (сприймання, увага, пам’ять, мислення, уява), а й потреби, мотиви, емоції, волю. Діяльнісний компонент забезпечує засоби для аналізу цілісних “одиниць життя, опосередкованих психічним віддзеркаленням”.

Як показало дослідження, для успішної професійної підготовки майбутніх психологів необхідно, щоб вона була включена в систему життєвих інтересів студентів. Одним з таких інтересів, що постійно діють, є все, що пов’язане з їхньою

майбутньою професією і з тими галузями психологічної науки, якими вони займаються. Коли студент у процесі своєї професійної підготовки чітко усвідомлює, що наукові знання дають йому можливість більше дізнатися про обрану професію, то вони набувають для нього особистісного сенсу і стають дійовим чинником мотивації учіння.

У зв’язку з тим, що людина включена в систему взаємостосунків, її діяльність не може бути відірвана від діяльності людей, що оточують її, вона завжди суспільна, соціальна. Основною і первинною формою взаємостосунків є спільна діяльність, яка, у свою чергу, породжує індивідуальну діяльність кожної людини, то зовнішнім механізмом особистісно-професійного розвитку студента стає соціальна група, в якій протікає його основна життєдіяльність.

Взаємодію з будь-якою системою необхідно будувати, дотримуючись її норм функціонування. Звідси витікає, що людина, якщо вона хоче жити комфортно у світі, повинна оволодіти загальнолюдською культурою, різними видами діяльності. Отже, головним чинником особистісно-професійного розвитку людини є система взаємостосунків у діяльності, що формує певні якості — здібності людини, її самовираження, незалежність.

Діяльність у процесі розвитку людини використовується в кількох аспектах. Вона проявляється як функція людини в системі взаємостосунків і як спосіб її життєдіяльності.

У навчальному закладі можна виокремити два види взаємостосунків: міжособистісні та професійні. Перші створюють реальний механізм організації студентського колективу. Другі забезпечують його цільову, нормативну, функціональну взаємодію.

Зауважимо, що повної психологічної сумісності між людьми взагалі бути не може через унікальність кожної людини. Тому в навчальному процесі потрібно спиратися на ступінь сумісності, зниження опору, щоб успішно здійснювати навчально-професійну діяльність, тобто включатись у взаємостосунки. Процес особистісно-професійного розвитку особистості студента під впливом взаємостосунків, що складаються у навчально-виховному процесі, можна уявити таким чином. У доступних для студента видах діяльності утворюються відповідні форми спілкування, в яких він засвоює правила і норми людських взаємостосунків, розвиваються його потреби, формуються інтереси і мотиви, що стають спонукальною основою особистості, ведуть до подальшого розширення сфери спілкування у процесі професій-

ної підготовки, до появи нових можливостей для особистісно-професійного розвитку особистості. Вихід студента в нову систему діяльності та спілкування, включення його у форму міжособистісних контактів нових людей, використання нових джерел інформації фактично означають перехід до наступного, вищого ступеня особистісно-професійного розвитку студентів.

Міжособисті стосунки впливають на формування взаємодії складних систем спілкування людей між собою. Для цього вони повинні виділити один одного із множини.

Застосування особистісно-діяльнісного підходу у підготовці психологів вимагає реалізації принципу гуманізації, культурного розвитку особистості. Подібне звернення до особистості майбутнього фахівця можливе тільки в умовах справжньої гуманізації освіти і процесу підготовки, пильна увага до якого багато в чому пов'язана з еволюцією сучасних філософських переконань. Принцип гуманізації визначається як багатофункціональне основоположення, що синтезує безліч ідей з різних галузей знань, якими, по суті, пронизуються всі сфери культури з позицій людяності й захисту духовних прав людини на самостійне самовизначення і розвиток (Г. О. Балл).

З погляду М. І. Берулави, гуманізація освіти виключає статичний, знеособлений підхід до людини, при цьому гуманізацію професійного навчання не можна звести до якихось конкретних методів навчання або технологій. Автор стверджує, що це є ціннісною орієнтацією, яка полягає у перебудові особистісних установок. Гуманізація освіти, поза сумнівом, означає максимально можливу індивідуалізацію навчально-виховного процесу і припускає його диференціацію (І. М. Осмоловська, І. Е. Унт та ін.) [1].

Ситуація, що зараз склалась у вищих навчальних закладах освіти, яскраво визначає своєрідну суперечність між прагненням до підвищення науково-теоретичного рівня знань і розумінням очевидності компонентів, спрямованих на розвиток самого носія цих знань, його творчого потенціалу. Виникла гостра необхідність переходу до іншої, особистісно-діяльнісної парадигми, що підготовлена послідовним розвитком психологічної стратегії від когнітивного до цілісного уявлення про освіту, в якій пізнавальні процеси безпосередньо включені у складний освітній простір соціальної, професійної та особистісної самореалізації людини.

Ми розуміємо професійну підготовку студента, орієнтовану на сприяння особистісно-про-

фесійного розвитку, як особливий вид підготовки, кінцевою метою якої є розвинена особистість майбутнього психолога, спроможна обирати життєві сенси і професійні принципи; відповідати за свої слова і професійні вчинки; бути самостійним, внутрішньо вільним, ініціативним і творчим психологом.

Особистісна сфера людини — це особливий вид змісту професійної підготовки, куди повинен увійти досвід діяти, виявляти себе як особистість (позначений В. В. Серіковим як особистісний досвід, який представити в наочній, логічній або вербальній формі неможливо. Він існує як переживання, яке треба рефлексувати, осмислити, робити на основі нього висновки) [4].

Такий “зміст” не може виникнути поза особистістю майбутнього психолога або бути заданим для всіх однаковим, тобто неможливо знайти для всіх однаковий сенс.

Зробимо деякі висновки. Незалежно від різних поглядів багатьох дослідників-психологів на особистісно-професійний розвиток і специфіку професійної підготовки майбутнього психолога у більшості праць підкреслюється найважливіша роль особистісно-діяльнісної орієнтації в навчально-виховному процесі майбутнього психолога. За допомогою теоретичного аналізу літератури визначено, що проблема особистісно-діяльнісного підходу в сукупності його особистісного та діяльнісного компонентів вирішується або у загальних рисах, або якимось однобічно, тобто з позиції одного з них (особистісного або діяльнісного).

У дослідженнях останніх років недостатньо враховується взаємовплив особистості та діяльності студента, внаслідок чого при проектуванні процесу професійної підготовки майбутніх психологів увага акцентується на зовнішніх ознаках професійної діяльності та особистісно-професійного розвитку. Професійна діяльність має цілісний особистісно-значущий характер, вона поки ще не стала основною умовою, метою здійснення професійної підготовки. Тобто взаємодія студентів і викладачів відбувається поки що не на рівні сенсів, а на рівні позбавлених індивідуальності значень.

У психологічних концепціях професійної підготовки спеціалістів особистісно-діяльнісний підхід одночасно з позицій студента і викладача ще не знаходить свого належного віддзеркалення. Крім того, досить серйозного перегляду потребує перехід навчально-професійної діяльності майбутніх психологів з рівня значень на рівень особистісних сенсів.

Особистісно-діяльнісний підхід як основа професійної підготовки майбутніх психологів має такі функції, якими не володіє жоден з інших підходів. Що більше демократичний навчально-виховний процес майбутніх психологів, то ефективніше він попереджує та долає відчуження знань, значно підсилює їх методологічну спрямованість, привертає більшу увагу розвитку особистісно-сміслової сфери, зрілості рефлексії майбутнього психолога.

Створення у процесі професійної підготовки майбутніх психологів ситуацій затребуваності індивідуальних запитів, розкриття особистісних сенсів (особистісної значущості) діяльності і використання їх з педагогічною метою в цілому є керованим процесом. Особистісне ставлення майбутніх психологів до різних аспектів і видів навчально-професійної діяльності можна підсилити, ослабити, акцентувати їхню увагу на перебудові значущості спонук (потреб, запитів) з переходом

на внутрішні, сутнісні підстави, що зумовлюють напрями особистісно-професійного розвитку.

Література

1. Берулава М. И. Общеобразовательные подходы к гуманизации образования // Педагогика. — 1994. — № 5. — С. 21–22.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учеб. пособие. — Ростов н/Д: Феникс, 1997.
3. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Моногр. — К.: МАУП, 2000. — 286 с.
4. Сериков В. В. Личностный подход в образовании: концепция и технология. — Волгоград, 1994.
5. Шорохова Е. В. Психологический аспект проблемы личности. — М., 1974.
6. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. — М., 1999.

Наведено деякі науково-психологічні погляди щодо застосування особистісно-діялісного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Виділено функції та компоненти особистісно-діялісного підходу.

Представлены некоторые научно-психологические взгляды относительно применения личностно-деятельного подхода в процессе профессиональной подготовки будущих психологов. Выделены функции и компоненты личностно-деятельностного подхода.

In the article of show some scientifically psychological looks are in relation to application of personal-active approach in the process of professional preparation of future psychologists. An author is select functions and components of personal-active approach.

Надійшла 6 вересня 2007 р.